

Побічні ефекти нестероїдних протизапальних препаратів і вибір оптимального засобу у практиці сімейного лікаря

Нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП) посідають друге місце за частотою клінічного застосування, поступаючись лише антибактеріальним лікарським засобам. Це пояснюється їх вираженим протибільовим і протизапальним ефектом, тобто здатністю усувати симптоми, що супроводжують більшість різноманітних захворювань. В Україні, як і в усьому світі, постійно зростає кількість осіб, яким призначають чи які самостійно приймають НПЗП, оскільки хронічне запалення і больовий синдром – супутники багатьох захворювань, а НПЗП є доступними засобами, значну частину яких в аптечній мережі відпускають без рецепта. Характерно, що досить часто виявленню побічних ефектів НПЗП не приділяють належної уваги, відзначаючи їх лише за наявності значного ускладнення.

У проведеному нами дослідженні було відзначено, що при цілеспрямованому обстеженні хворих побічні ефекти НПЗП виявляються майже втричі частіше, ніж загалом у пацієнтів, які перебувають на стаціонарному лікуванні та приймають НПЗП (рис.1).

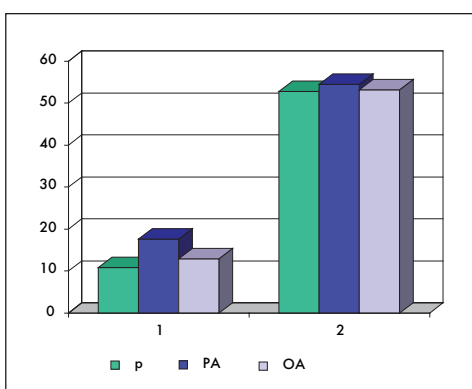

Рис. 1. Порівняльний аналіз уражень гастродуоденальної зони, індукованих НПЗП у хворих на ревматизм (Р), ревматоїдний артрит (РА) і остеоартроз (ОА) при нецілеспрямованому (1) і цілеспрямованому (2) обстеженні

Особливості механізму дії НПЗП

Провідною складовою механізму дії НПЗП є пригнічення синтезу простагландинів (ПГ) з арахідонової кислоти шляхом інгібування ферменту циклооксигенази (ПГ-синтетази).

З'ясовано, що існує як мінімум два ізоферменти циклооксигенази, які інгібуються НПЗП. Перший ізофермент – циклооксигеназа (ЦОГ) 1 контролює продукцію простагландинів, які забезпечують цілісність слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, регулюють функцію тромбоцитів і нирковий кровообіг, а ЦОГ-2 бере участь у синтезі простагландинів при запаленні. ЦОГ-2 у нормі відсутня й утворюється лише під дією тканинних факторів, які ініціюють запальну реакцію (цитокіни, лейкотрієни, фактор некрозу пухлин α та ін.) (рис. 2).

Вважають, що протизапальна дія НПЗП зумовлена інгібуванням ЦОГ-2, а їх небажані реакції – інгібуванням ЦОГ-1. Співвідношення активності НПЗП стосовно блокування ЦОГ-1/ЦОГ-2 дозволяє судити про їх потенційну токсичність. Чим меншою є ця величина, тим препарат є більш селективним щодо ЦОГ-2. Так, наприклад, селективність для мелоксикаму становить 0,33, для диклофенаку – 2,2, для піроксикаму – 33, для індометацину – 107.

Протизапальну дію НПЗП також пов'язують із:

- гальмуванням перекисного окислення ліпідів, стабілізацією мембран лізосом (попередження пошкодження клітинних структур);
- зменшенням утворення АТФ (знижується енергозабезпечення запальної реакції);
- гальмуванням агрегації нейтрофілів (порушується вивільнення з них медіаторів запалення);

– гальмуванням продукції ревматоїдного фактора у хворих на ревматоїдний артрит.

Побічні ефекти НПЗП

Шлунково-кишковий тракт (гастротоксичність). Основними негативними властивостями усіх НПЗП є високий ризик розвитку побічних реакцій з боку шлунково-кишкового тракту. У 30-40% хворих, які приймають НПЗП, відзначають диспепсичні розлади, у 10-20% – ерозії та виразки шлунка і дванадцятипалої кишки, у 2-5% – кровотечі і перфорації. Виділено окремий синдром НПЗП-гастродуоденопатії. Він лише частково пов'язаний з прямим локальним впливом НПЗП на слизову оболонку шлунково-кишкового тракту (більшість НПЗП є органічними кислотами), а зумовлений переважно пригніченням ізоферменту ЦОГ-1 у результаті системної дії препаратів. Тому гастротоксичність може проявлятися за будь-якого шляху введення НПЗП.

Ураження слизової оболонки шлунка має три етапи:

- гальмування синтезу простагландинів у слизовій оболонці;
- зменшення опосередкованої простагландінами продукції захисного слизу і бікарбонатів;
- поява ерозій і виразок, які можуть ускладнюватися кровотечами або перфорацією.

Клінічні симптоми при НПЗП-гастропатіях відсутні майже у 60% пацієнтів, особливо у людей літнього і похилого віку, тому часто наявність ураження слизової оболонки встановлюють лише під час проведення фіброгастродуоденоскопії. У той самий час у багатьох пацієнтів зі скаргами диспепсичного характеру ендоскопічно не виявляють уражень слизової оболонки. Відсутність клінічної симптоматики при НПЗП-гастропатіях пов'язують з анальгезуючою дією препаратів. Тому хворих, особливо похилого віку, у яких при тривалому прийомі НПЗП не відзначають небажаних явищ з боку шлунково-кишкового тракту, розглядають як групу підвищеного ризику розвитку серйозних побічних проявів НПЗП-гастропатії (кровотеча, перфорація, виражена анемія), яка потребує

Рис. 2. Клінічні ефекти селективних і неселективних інгібіторів циклооксигенази

особливо ретельного контролю з проведенням ендоскопічних досліджень.

Фактори ризику гастротоксичності: стать (частіше у жінок), вік понад 60 років, куріння, зловживання алкоголем, сімейний виразковий анамнез, супутні важкі серцево-судинні захворювання, супутній прийом глюкокортикоїдів, імуносупресантів, антикоагулянтів, тривала терапія НПЗП, великі дози або одночасний прийом двох і більше НПЗП. Найбільшу гастротоксичність мають ацетилсаліцилова кислота (АСК), індометацин і піроксикам.

Можливими проявами уражень слизової кишки, зумовлених прийомом НПЗП, є:

- приховані та маніфестні кровотечі;
- перфорації;
- діафрагмоподібні стриктури;
- обструкції;
- гострий коліт;
- загострення хронічних захворювань кишечника;
- НПЗП-індукована гастропатія (кишкова кровотеча, втрата білка і синдром мальабсорбції);
- коліт;
- проктит і ректальні кровотечі.

Сечостатева система (нефротоксичність). Нефротоксичність є другою за значенням групою побічних реакцій НПЗП. Встановлено два основних механізми негативного впливу НПЗП на нирки.

• Шляхом блокади синтезу ПГ E_2 і простагліну в нирках НПЗП викликають звуження судин і погіршення ниркового кровообігу. Це веде до розвитку ішемічних змін у нирках, зниження клубочкової фільтрації й об'єму діурезу. У результаті можуть відбуватися порушення водно-електролітного обміну: затримка води, набряки, гіпертерімія, гіперкаліємія, збільшення рівня креатиніну в сироватці крові, підвищення артеріального тиску. Найбільш виражений негативний вплив на нирковий кровообіг мають індометацин і фенілбутазон.

• НПЗП можуть здійснювати прямий вплив на паренхіму нирок, викликаючи інтерстиціальний нефрит. Найбільш небезпечним у цьому випадку є прийом фенацетину. Можливе значне ураження нирок аж до розвитку важкої ниркової недостатності. Описані випадки розвитку гострого алергічного інтерстиціального нефриту.

До факторів ризику нефротоксичності відносять: вік понад 65 років, цироз печінки, попередню ниркову патологію, зниження об'єму циркулюючої крові, тривалий прийом НПЗП, супутній прийом діуретиків.

Побічні ефекти НПЗП також можуть бути зумовлені особливостями структури і функції нирок, зокрема наявністю ЦОГ-1 у петлі Генле та збиральних трубочках

і ЦОГ-2, яка відіграє важливу роль у регуляції ниркового кровообігу – у судинній системі нирок, медулярних інтерстиціальних клітинах, особливо у людей похилого віку. Описано випадки ниркової дисплазії у дітей, матері яких приймали німесулід під час вагітності. У ситуаціях з перевантаженням нирок блокування дії простагландинів може мати небажані наслідки. Можна прогнозувати, що з широким використанням високоселективних інгібіторів ЦОГ-2 (целекоксиб, рофекоксиб, вальдекоксиб) зростатиме кількість осіб з побічними нирковими ефектами.

Кровотворна система (гематотоксичність). Гематотоксичність найбільш характерна для піразолідонів і піразолонів. Найбільш грізні ускладнення при їх застосуванні – апластична анемія й агранулоцитоз.

Система гемостазу (коагулопатія). НПЗП гальмують агрегацію тромбоцитів і здійснюють помірний антикоагулянтний ефект за рахунок гальмування утворення протромбіну у печінці. У результаті може розвинути кровотеча, частіше у шлунково-кишковому тракті.

Гепато-біліарна система (гепатотоксичність). Можуть відзначитися зміни активності трансаміназ та інших ферментів. У важких випадках – жовтяниця, гепатит.

Нервова система (церебротоксичність). У період розвитку мозку дитини синтез простагландинів у ньому здійснюється переважно ЦОГ-2. Експериментально доведено, що експресія ЦОГ-2 пов'язана із судомами. Блокада ЦОГ-2 у постсинаптичних центрах потенційно може змінювати формування пам'яті.

Реакції гіперчутливості (алергія). Висипка, набряк Квінке, анафілактичний шок, синдроми Лайелла і Стівенса-Джонсона, алергічний інтерстиціальний нефрит і шкірні прояви частіше відзначають при використанні піразолонів і піразолідонів.

Бронхоспазм. Як правило, бронхоспазм розвивається у хворих на бронхіальну астму і частіше при прийомі АСК. Його причинами можуть бути алергічні механізми, а також гальмування синтезу ПГ E_2 , який є ендogenous бронходилататором.

Вплив на гормональний баланс, вагітність і пологи. При нормальному циклі менструація ініціюється підвищенням рівня ПГ E_2 , який викликає скорочення міометрія і відокремлення децидуальної оболонки матки. Фізіологічний і психологічний дискомфорт можна значно зменшити прийомом НПЗП. Підвищення контрольованого ЦОГ-2 синтезу простагландинів пришвидшує овуляцію. Відносно селективні інгібітори ЦОГ-2 здатні зменшити реєми і попередити загибель плода. Показанням для застосування НПЗП є усунення больового синдрому при дисменорей, пов'язаного з підвищенням тону матки внаслідок гіперпродукції ПГ $F_{2\alpha}$. Оскільки терапія НПЗП призводить до масивної індуції пухлинних клітин, їх доцільно призначати пацієнткам з дифузними дисгормональними захворюваннями молочних залоз.

Продовження на стор. 54.

І.П. Катеренчук, д.м.н., професор, завідувач кафедри госпітальної терапії Української медичної стоматологічної академії, м. Полтава

Побічні ефекти нестероїдних протизапальних препаратів і вибір оптимального засобу у практиці сімейного лікаря

Продовження. Початок на стор. 52.

Пролонгація вагітності та сповільнення пологів. Цей ефект пов'язаний з тим, що ПГ E₂ і F_{2α}) стимулюють міометрій.

Попередження побічних ефектів НПЗП

Шлунково-кишковий тракт. Хворих треба ознайомити із симптомами ураження шлунково-кишкового тракту. Кожні 1-3 міс необхідно проводити аналіз калу на приховану кров. Періодично виконувати фіброгастроудоденоскопію.

Ректальні свічки з НПЗП доцільно використовувати у хворих, які перенесли операції на верхніх відділах шлунково-кишкового тракту, і у пацієнтів, які одночасно отримують декілька медикаментозних засобів. Їх не можна застосовувати при запаленні прямої кишки і після недавнього перенесених аноректальних кровотеч.

Заходи з лабораторного контролю при тривалому прийомі НПЗП наведено у таблиці.

швидше усуває рефлюкси, больовий синдром і порушення травлення.

Блокатори H₂-гістамінорецепторів здатні попередити утворення дуоденальних виразок, але, як правило, не ефективні щодо виразок шлунка. Однак є дані, що високі дози фамотидину (40 мг двічі на добу) знижують частоту розвитку шлункових і дуоденальних виразок.

Цитопротекторний препарат суцральфат не зменшує ризик розвитку виразок шлунка, його ефект стосовно виразок дванадцятипалої кишки до кінця не з'ясований.

II. Зміна тактики призначення НПЗП, яка передбачає:

- зниження дози;
- перехід на парентеральне, ректальне або місцеве введення;
- використання кишковорозчинних медикаментозних форм;
- застосування проліків (наприклад, суліндаку).

Таблиця. Лабораторний контроль при тривалому призначенні НПЗП

Дослідження	Кожні 2-3 тиж	Кожні 1-3 міс
Клінічний аналіз крові	+	
Клінічний аналіз сечі	+	
Аналіз калу на приховану кров		+
Кліренс креатиніну		+
Функціональні проби печінки		+

Видільна система. Необхідно стежити за появою набряків, вимірювати артеріальний тиск, особливо у хворих з гіпертензією. Один раз на 3 тиж треба проводити загальний аналіз сечі. Кожні 1-3 міс потрібно визначити рівень креатиніну сироватки і розраховувати його кліренс.

Гепатобіліарна система. При тривалому призначенні НПЗП необхідно своєчасно виявляти клінічні ознаки ураження печінки. Кожні 1-3 міс треба контролювати функцію печінки, визначити активність трансамінази.

Кровотворна система. Поряд з клінічним спостереженням один раз на 2-3 тиж потрібно проводити клінічний аналіз крові. Особливий контроль необхідний при призначенні похідних піразолону та піразолідоу.

Можливості сімейного лікаря щодо покращення переносимості НПЗП

I. Одночасне призначення препаратів, які захищають слизову оболонку шлунково-кишкового тракту. За даними контрольованих клінічних досліджень, високою ефективністю володіє синтетичний аналог ПГ E₂ – мізопростол, прийом якого дозволяє попередити розвиток виразок як у шлунку, так і в дванадцятипалій кишці. Випускаються комбіновані препарати, до складу яких входять НПЗП і мізопростол.

Інгібітор протонної помпи омепразол має приблизно таку саму ефективність, як і мізопростол, але краще переноситься,

Однак через те що НПЗП-гастропатія є не стільки місцевою, скільки системною реакцією, ці підходи не розв'язують проблеми.

III. Застосування селективних НПЗП. Зважаючи на те що існує два ізоферменти циклооксигенази, які блокуються НПЗП – ЦОГ-2, яка відповідає за продукцію простагландинів при запаленні, та ЦОГ-1, яка контролює продукцію простагландинів, що підтримують цілісність слизової оболонки гастродуоденальної зони, нирковий кровообіг і функцію тромбоцитів, логічно, що селективні інгібітори ЦОГ-2 мають викликати менше небажаних реакцій.

Такими препаратами є мелоксикам і набуметон. Контрольовані дослідження, проведені у хворих на ревматоїдний артрит і остеоартроз, засвідчили, що вони переносяться краще, ніж диклофенак, піроксикам, ібупрофен і напроксен, не поступаючись їм за ефективністю.

Розвиток виразки шлунка у хворого потребує відміни НПЗП і застосування противиразкових засобів. Продовження прийому НПЗП при ревматоїдному артриті можливе лише при паралельному прийомі мізопростолу і за регулярного ендоскопічного контролю.

Правила призначення і дозування НПЗП

Індивідуалізація вибору препарату. Для кожного хворого необхідно вибрати найбільш ефективний препарат з найкращою переносимістю. Чутливість хворих до НПЗП може варіювати у широких межах,

тому неефективність одного з препаратів ще не свідчить про неефективність групи в цілому. Призначаючи НПЗП ревматологічним хворим, а також замінюючи один протизапальний препарат іншим, необхідно враховувати, що розвиток протизапального ефекту відстає у часі від анальгезуючого. Анальгезуючий ефект розвивається у перші години, тоді як протизапальний – через 10-14 днів регулярного прийому, а при призначенні деяких препаратів (напроксену) – на 2-4-му тижні.

Дозування. Новий для конкретного хворого препарат необхідно призначити спочатку у найменшій дозі. За хорошої переносимості через 2-3 дні дозу підвищують. Терапевтичні дози НПЗП знаходяться у широкому діапазоні, причому в останні роки намітилася тенденція до збільшення разових і добових доз препаратів, які відзначаються хорошою переносимістю (напроксен, ібупрофен), при збереженні обмежень на максимальні дози аспірину, індометацину, фенілбутазону, піроксикаму. У деяких хворих лікувальний ефект досягається лише при використанні надто високих доз НПЗП.

Години прийому. За тривалого курсового призначення НПЗП приймають після їди. Для досягнення швидкого анальгезуючого або жарознижувального ефекту доцільно їх призначати за 30 хв до або через 2 год після їди, запиваючи 1/2-1 склянкою води. Після цього протягом 15 хв бажано не лягати з метою профілактики розвитку езофагіту. Час прийому НПЗП може визначитися також періодом максимальної вираженості симптомів захворювання (біль, скутість у суглобах), тобто з урахуванням хронофармакології препаратів. Разом з тим можна не дотримуватися загальноприйнятого режиму прийому препаратів (3 рази на добу) і призначати НПЗП у найбільш сприятливий час, що часто дозволяє досягти більшого лікувального ефекту при меншій добовій дозі. У разі вираженої вранішньої скутості доцільним є якомога більш ранній (безпосередньо після прокидання) прийом НПЗП, які швидко всмоктуються, або призначення тривалодіючих препаратів на ніч.

Монотерапія. Одночасне призначення двох і більше НПЗП недоцільно з таких причин:

- ефективність таких комбінацій не доведена;
- у деяких подібних випадках відзначається зниження концентрації препаратів у крові (наприклад, аспірин знижує концентрацію індометацину, диклофенаку, ібупрофену, напроксену, піроксикаму), що призводить до ослаблення ефекту;
- зростає небезпека розвитку побічних реакцій. Винятком є можливість поєднання парацетамолу з іншим НПЗП для підсилення анальгезуючого ефекту.

У деяких хворих два НПЗП можна призначати у рідкий період доби, швидкої дії (що швидко всмоктуються) – вранці й удень, а тривалої дії – увечері.

Взаємодія з іншими лікарськими засобами

Досить часто хворим, які приймають НПЗП, призначають інші лікарські засоби. При цьому обов'язково необхідно враховувати можливість їхньої взаємодії. Так, НПЗП можуть підсилювати дію прямих антикоагулянтів і пероральних гіпоглікемічних засобів. У той час, вони ослаблюють ефект антигіпертензивних засобів, підвищують токсичність антибіотиків-аміноглікозидів, дигоксину й інших лікарських засобів. Необхідно уникати одночасного прийому діуретиків через ослаблення їх діуретичного ефекту, з одного боку, а з іншого – ризику розвитку ниркової недостатності. Найбільш

небезпечною є комбінація індометацину з триамтереном.

Деякі препарати, призначені одночасно з НПЗП, можуть впливати на їх фармакокінетику і фармакодинаміку:

– алюмінійумісні антациди і холестираміні ослаблюють всмоктування НПЗП у шлунково-кишковому тракті. Тому супутнє призначення таких антацидів може потребувати збільшення дози НПЗП, а між прийомами холестираміну і НПЗП необхідні інтервали не менше 4 год;

– натрію бікарбонат посилює всмоктування НПЗП у шлунково-кишковому тракті;

– протизапальну дію НПЗП посилюють глюкокортикоїди і базисні препарати повільної дії (препарати золота, амінохіноліни);

– анальгезуючий ефект НПЗП посилюють наркотичні анальгетики і седативні засоби.

У зв'язку з низкою побічних ефектів, притаманних майже усім НПЗП, перед сімейним лікарем стоїть практичне завдання – визначити найбільш оптимальний і безпечний НПЗП, який можна широко використовувати у практичній діяльності. Таким вимогам найбільше відповідає селективний інгібітор циклооксигенази 2 – мелоксикам.

Чому лікарі обирають мелоксикам?

Мелоксикам розроблений і впроваджений у практичну діяльність у 90-ті роки ХХ сторіччя. Уже з самого початку впровадження цього препарату було відзначено його суттєвий вплив на зниження частоти розвитку гастроінтестинальних ускладнень порівняно з іншими НПЗП. Так, у проведеному метааналізі 12 досліджень, до якого було залучено понад 20 тис. пацієнтів, відзначено значне зниження ризику виникнення серйозних гастроінтестинальних ускладнень (виразок, перфорацій, кровотеч) (36% і 48% порівняно з терапією диклофенаком натрію, піроксикамом, напроксеном). При проведенні порівняльного аналізу з диклофенаком і піроксикамом не відзначено достовірних відмінностей щодо розвитку кардіоваскулярних побічних реакцій і порушень функції нирок.

В іншому дослідженні при проведенні порівняльного аналізу з піроксикамом і АСК у пацієнтів із захворюваннями ревматичного генезу було відзначено високий профіль безпеки, меншу токсичність і хорошу переносимість.

Висока ефективність і профіль безпеки мелоксикаму встановлені у численних рандомізованих дослідженнях, проведених в Україні й інших країнах.

При порівнянні мелоксикаму з диклофенаком натрію та піроксикамом у разі тривалого їх застосування було відзначено більш високий профіль безпеки мелоксикаму завдяки його меншій гепато- і нефротоксичності.

Перевагою й важливою особливістю мелоксикаму є ще й те, що він майже не має негативного впливу за одночасного застосування із серцевими глікозидами, аденоблокаторами, діуретиками, цитостатиками. Це має істотне значення при призначенні таких лікарських засобів пацієнтам з відповідними захворюваннями. Мелоксикам можна застосовувати перорально, внутрішньом'язово й ректально. Препарат випускається вітчизняною фармакологічною промисловістю під торговою назвою Ревмоксикам (ВАТ «Фармак») у вигляді таблеток по 7,5 і 15 мг та 1% розчину 1,5 мл, а також у ректальних супозиторіях по 15 мг.

Список літератури знаходиться в редакції.